NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI
ILMIY AXBOROTNOMASI, [2026-9]
ISSN:2181-1458
ISSN:2181-0427

13.00.00-PEDAGOGIKA
journal.namdu.uz
PEDAGOGICAL

ZAMONAVIY SHARQ PEDAGOGIKASIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLANI TARBIYALASHNING INSONPARVAR VA RIVOJLANTIRUVCHI YONDASHUVLARI

Abdurahmonova Hilola Valijon qizi
Andijon davlat pedagogika instituti
Ta'lim-tarbiya nazariyasi (maktabgacha ta'lim)
mutaxassisligi 2-bosqich magistranti
E-mail: hilolaabdurahmonova98@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada zamonaviy Sharq pedagogikasida maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashning insonparvar va rivojlantiruvchi yondashuvlari tahlil qilinadi. Adem Gunesh Hadicha Kubro Tongar, Saniye Benjik Kangal va Masaru Ibukaning qarashlari qiyosiy-pedagogik hamda kontent-tahlil asosida o' rganildi. Jazosiz tarbiya, tabiiy rivojlanish, oilaviy muhit, o' yin va erta rivojlanish konsepsiyalarining umumiy hamda farqli jihatlari aniqlandi. Ularning maktabgacha ta'lim nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishdagi imkoniyatlari asoslandi.*

Kalit so' zlar: *Sharq pedagogikasi, maktabgacha ta'lim, bola shaxsi, jazosiz tarbiya, oila pedagogikasi, o' yin, rivojlantiruvchi muhit, erta rivojlanish.*

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ И РАЗВИВАЮЩИЕ ПОДХОДЫ К ВОСПИТАНИЮ РЕБЁНКА ДОШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОЙ ВОСТОЧНОЙ ПЕДАГОГИКЕ

Аннотация: *В статье анализируются гуманистические и развивающие подходы к воспитанию детей дошкольного возраста в современной восточной педагогике. На основе сравнительно-педагогического и контент-анализа исследованы взгляды Адема Гюнеша, Хатидже Кюбры Тонгар, Сание Бенджик Кангал и Масару Ибуки. Определены общие и отличительные особенности воспитания без наказания, естественного развития ребёнка, семейной среды, игры и раннего развития. Обосновано значение данных подходов для теории и практики дошкольного образования.*

Ключевые слова: *восточная педагогика, дошкольное образование, личность ребёнка, воспитание без наказания, семейная педагогика, игра, развивающая среда, раннее развитие.*

HUMANISTIC AND DEVELOPMENTAL APPROACHES TO THE UPBRINGING OF PRESCHOOL CHILDREN IN MODERN EASTERN PEDAGOGY

Abstract: *The article examines humanistic and developmental approaches to preschool child education in contemporary Eastern pedagogy. The views of Adem Gunesh Hadicha Kubro Tongar, Saniye Benjik Kangal, and Masaru Ibuka are analysed through comparative pedagogical and content analysis. Similarities and differences in punishment-free education, natural development, family environment, play, and early development are identified. The significance of these approaches for preschool education theory and practice is substantiated.*

Keywords: *Eastern pedagogy, preschool education, child personality, punishment-free education, family pedagogy, play, developmental environment, early development.*

KIRISH. XXI asrda maktabgacha ta'limning mazmuni va pedagogik mexanizmlarida kechayotgan o' zgarishlar, avvalo, bolaga bo' lgan munosabatning yangilanishi bilan tavsiflanadi. An'anaviy tarbiya modellarida kattalar talablariga bo' ysunish, tayyor xulq me'yorlarini egallash va tashqi nazorat ustuvor bo' lgan bo' lsa, zamonaviy pedagogik qarashlarda bolaning shaxsiy qadr-qimmati, individual rivojlanish sur'ati, hissiy ehtiyojlari, qiziqishlari va faol tajribasiga alohida e'tibor berilmoqda. Natijada maktabgacha ta'limning vazifasi faqat bilim va ko' nikmalarni erta o' zlashtirish bilan chegaralanmay, bolaning yaxlit rivojlanishini qo' llab-quvvatlaydigan psixologik xavfsiz, faol va mazmunli muhit yaratishni ham qamrab oladi. Mazkur tendensiya zamonaviy Sharq pedagogik tafakkurida ham o' ziga xos ko' rinishga ega. Sharq tarbiya an'analarida oila, farzand tarbiyasi, axloqiy kamolot, kattalar va bolalar o' rtasidagi munosabat hamda ijtimoiy qadriyatlarning avloddan avlodga uzatilishi tarixan muhim o' rin tutgan. Zamonaviy davrda esa ushbu qadriyatlar bolalar psixologiyasi, shaxsga yo' naltirilgan ta'lim, emotsional xavfsizlik, tabiiy rivojlanish, o' yin orqali

o‘ rganish va erta rivojlanish konsepsiyalari bilan uyg‘ unlashmoqda. Shu sababli zamonaviy Sharq pedagogikasini faqat an’anaviy tarbiyaning davomi sifatida emas, balki an’ana va zamonaviy psixologik-pedagogik bilimlarning integratsiyasi sifatida o‘ rganish dolzarbdir.

Turkiyalik pedagog Adem Guneshning «Jazosiz tarbiya» asarida bolani jazo, qo‘ rqitish va tashqi nazorat bilan boshqarish o‘ rniga uning shaxsiy qadrini saqlash, emotsional yaqinlikni kuchaytirish va tarbiya jarayonida bolaga hamrohlik qilish g‘ oyasi ilgari suriladi. Asarning «Jazosiz tarbiya qanday bo‘ ladi?» bo‘ limida tarbiya avvalo ota-onaning o‘ z tarbiyaviy pozitsiyasini qayta ko‘ rib chiqishidan boshlanishi ko‘ rsatiladi[1,283-b]. Muallif masofa o‘ rniga bog‘ lanish, bosim o‘ rniga qat’iylikni taklif qiladi[1, 284-b]. Ayniqsa, «boshqarish o‘ rniga hamrohlik qilish» tamoyili[1, 285-b] maktabgacha ta’lim uchun metodologik ahamiyatga ega: pedagogning vazifasi bolani doimiy nazorat qilish emas, balki uning faoliyati va rivojlanishini xavfsiz chegaralar ichida qo‘ llab-quvvatlashdan iborat. Guneshning «o‘ rgatish o‘ rniga o‘ zlashtirish» tamoyili ham e’tiborga molik[1, 287-b]. Ushbu yondashuv bolaning xulq va qadriyatlarni faqat nasihat yoki ko‘ rsatma orqali emas, kundalik tajriba, kattalarning namunasi va munosabatlar muhiti orqali egallashini anglatadi. Bu fikr maktabgacha ta’limda «pedagogik muhit» tushunchasining ahamiyatini kuchaytiradi. Bola nimani eshitayotganidan tashqari, qanday munosabatni boshdan kechirayotgani ham tarbiyaviy natijaga ta’sir ko‘ rsatadi.

Hadicha Kubro Tongarning «Fitrat pedagogikasi» asarida bola tayyor qolipga solinadigan obyekt emas, balki individual tabiiy xususiyatlarga ega shaxs sifatida talqin qilinadi. Nashriyot tavsifida ham muallif bolaning «o‘ z shakli», ya’ni o‘ z fitrati bilan dunyoga kelishi va ota-onaning vazifasi shu xususiyatlarni namoyon qilish uchun maydon yaratish ekanini ta’kidlaydi[2, 213]. Bu yondashuv individualizatsiya, bolaning temperamentini va rivojlanish sur’atini hisobga olish, oilaviy munosabatlarni tarbiyaning asosiy konteksti sifatida ko‘ rish bilan uyg‘ unlashadi.

Saniye Benjik Kangalning pedagogik qarashlarida o‘ yin, kundalik faoliyat va rivojlantiruvchi muhit alohida o‘ rin egallaydi. Uning «Oyunperest» asari maktabgacha yoshdagi bolalar bilan oddiy, kundalik materiallardan foydalanib rivojlantiruvchi o‘ yinlar tashkil etish mumkinligini ko‘ rsatadi[3]. Kangal hammuallifligidagi ilmiy tadqiqotda ham o‘ yin bolalarning motor, til, kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘ llab-quvvatlovchi muhim vosita sifatida ta’riflanadi [4, 262-263-b.]. Demak, uning qarashlarida o‘ yin «bo‘ sh vaqt» emas, balki rivojlanishning tabiiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ ladi.

Yapon tadqiqotchisi Masaru Ibukaning «Uchdan keyin kech» asari esa dastlabki yosh davrining rivojlanish imkoniyatlariga e’tibor qaratadi. 1977-yilgi Simon and Schuster nashrida «The Important Period» bo‘ limi 19-betdan boshlanadi [5, 19-b.]. Asarning bibliografik tavsifi va mazmuniy ko‘ rsatkichlari erta bolalik tajribasi keyingi fikrlash va faoliyatning asosini tashkil etishi, qiziqishni uyg‘ otish esa o‘ rganish motivatsiyasining muhim sharti sifatida talqin qilinishini ko‘ rsatadi [5]. Ibuka konsepsiyasini bolani imkon qadar erta formal akademik ta’limga jalb qilish sifatida emas, balki uning dastlabki yillarida boy sensor, nutqiy, musiqiy, harakat va ijtimoiy tajriba yaratish zarurati sifatida talqin qilish maqsadga muvofiq. Shu asosda tadqiqotning maqsadi Adem Gunesh Hadicha Kubro Tongar, Saniye Benjik Kangal va Masaru Ibukaning pedagogik qarashlarini qiyosiy tahlil qilish orqali zamonaviy Sharq pedagogikasida maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashning insonparvar va rivojlantiruvchi tendensiyalarini aniqlash hamda ularning maktabgacha ta’lim nazariyasi va amaliyoti uchun ahamiyatini asoslashdan iborat. Tadqiqotning ilmiy yangiligi tanlangan mualliflar qarashlarining «hissiy xavfsizlik – tabiiy rivojlanish – faol tajriba – rivojlantiruvchi muhit» integrativ modeli asosida tizimlashtirilishida namoyon bo‘ ladi.

MATERIALLAR VA METODLAR. Tadqiqot nazariy-qiyosiy xarakterga ega bo‘ lib, unda hujjatlarni tahlil qilish, kontent-tahlil, qiyosiy-pedagogik tahlil, interpretativ tahlil, tizimlashtirish va umumlashtirish metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot materiali sifatida zamonaviy Turkiya va Yaponiya pedagogik tafakkurida maktabgacha yoshdagi bola tarbiyasi hamda rivojlanishiga doir g‘ oyalarni ifodalovchi asarlar tanlandi. Asosiy manbalar Adem Guneshning «Jazosiz Tarbiya», Hadicha Kubro Tongarning «Fitrat Pedagogikasi», Saniye Benjik Kangalning «Oyunperest» asari va uning o‘ yin muhitiga doir ilmiy tadqiqoti, shuningdek, Masaru Ibukaning «Uchdan keyin kech» kitobidan iborat. Manbalarni tanlashda uch mezonga amal qilindi: birinchidan, manbaning maktabgacha yoshdagi bola tarbiyasi yoki rivojlanishi bilan bevosita bog‘ liqligi; ikkinchidan, bola–oila–pedagog–muhit munosabatlarining yoritilishi; uchinchidan, muallif konsepsiyasining zamonaviy Sharq pedagogik tafakkuridagi o‘ ziga xos yondashuvni aks ettirishi. Kangalning qarashlarini kitob bilan cheklab qo‘ ymaslik uchun uning hammuallifligidagi 2019-yilgi ilmiy maqola ham tahlilga kiritildi. Mazkur maqola o‘ yinning rivojlanishdagi o‘ rnini empirik tadqiqot kontekstida yoritadi [4, 262-263-b.].

Kontent-tahlil uchun beshta analitik mezon belgilandi: 1) bola shaxsiga munosabat; 2) tarbiyaviy ta’sirning xarakteri; 3) oila va pedagogning roli; 4) o‘ yin va faol tajribaning o‘ rni; 5) rivojlantiruvchi muhit va erta rivojlanishga munosabat. Har bir manbadagi g‘ oyalar ushbu mezonlar asosida ajratildi, so‘ ng o‘ xshash va farqli jihatlar qiyoslandi. Natijalar mualliflarning qarashlarini aynanlashtirish emas, balki ularni yagona analitik maydonda ko‘ rish maqsadida umumlashtirildi. Tadqiqotda «zamonaviy Sharq pedagogikasi» atamasi geografik va madaniy jihatdan mutlaq bir xil tizimni anglatmaydi. Turkiya va Yaponiya turli tarixiy, diniy va ijtimoiy-madaniy an’analarga ega. Shu sababli mazkur tushuncha Sharq mamlakatlarida shakllangan, bola tarbiyasi va erta rivojlanish masalalarini zamonaviy psixologik-

pedagogik qarashlar bilan uyg‘unlashtiruvchi tanlangan konsepsiyalarni qiyosiy o‘rganish uchun ishlatilgan umumlashtiruvchi kategoriya sifatida qabul qilindi. Bibliografik aniqlikni ta’minlash uchun sahifa raqami faqat ochiq va tekshiriladigan manbada aniq sahifa yoki sahifalar oralig‘i mavjud bo‘lgan holatlarda keltirildi. Gunesh asarining rasmiy mundarijasida jazosiz ta’lim tamoyillari 283–288-betlarda ko‘rsatilgan [1, 283–288-b.]. Ibukaning tanlangan 1977-yilgi Simon and Schuster nashri 183 betdan iborat bo‘lib, «The Important Period» 19-betdan boshlanishi bibliografik katalogda qayd etilgan [5, 19-b.]. Tongar va «Oyunperest» bo‘yicha ochiq rasmiy tavsiflarda aniq ichki sahifalar ko‘rsatilmagani sababli ularga soxta sahifa raqami berilmadi; mazmuniy da’volar nashriyotning tekshiriladigan tavsiflari bilan cheklab qo‘yildi [2; 3].

NATIJALAR. Qiyosiy tahlil natijasida tanlangan pedagogik qarashlarda beshta asosiy tendensiya aniqlandi.

Birinchi tendensiya – bolani pedagogik ta’sirning passiv obyekti sifatida qabul qilishdan uning rivojlanish jarayonidagi faol subyektligini tan olishga o‘tishdir. Gunesh konsepsiyasida bu «boshqarish o‘rniga hamrohlik qilish» tamoyilida aniq ifodalanadi [1, 285-b.]. «Boshqarish» kattalarning bolaga tayyor yo‘nalishni majburan qabul qildirishiga moyil bo‘lsa, «hamrohlik» uning ehtiyojlari, rivojlanish sur’ati va mavjud imkoniyatlarini kuzatib, xavfsiz chegaralar doirasida qo‘llab-quvvatlashni anglatadi. Maktabgacha ta’lim nuqtai nazaridan bu tarbiyachining rolini nazoratchidan kuzatuvchi, tashkil etuvchi va rivojlanishga ko‘maklashuvchi mutaxassisga aylantiradi. Tongar qarashlarida mazkur tendensiya «fitrat» tushunchasi orqali namoyon bo‘ladi. Muallifga ko‘ra, bola kattalar xohlagan shaklga keltiriladigan «xom material» emas; u o‘ziga xos temperament, faollik va moyillik bilan rivojlanadi [2]. Shu sababli pedagogik faoliyatning boshlang‘ich savoli «bolani qanday qilib menga moslashtiraman?» emas, «uning individual xususiyatlarini qanday anglayman va rivojlantiraman?» bo‘lishi kerak. Bu yondashuv maktabgacha ta’limda differensial va individual yondashuvni kuchaytiradi.

Ikkinchi tendensiya – jazoga asoslangan intizomdan hissiy xavfsizlik va izchil chegaralarga o‘tishdir. Gunesh jazosiz tarbiyani talablarning yo‘qligi bilan tenglashtirmaydi. U «bosim o‘rniga qat’iylik»ni taklif etadi [1, 284-b.]. Demak, bola uchun qoida va chegaralar saqlanadi, biroq ular tahdid, kamsitish yoki qo‘rqitish orqali emas, tushuntirish, izchillik va munosabatni saqlash orqali ta’minlanadi. Muallifning ota-onaning o‘zini «ta’mirlashi» yoki tarbiyaviy pozitsiyasini qayta ko‘rib chiqishidan boshlash haqidagi g‘oyasi [1, 283-b.] tarbiyadagi muammoni faqat boladan izlashning bir tomonlama ekanini ko‘rsatadi. Maktabgacha ta’lim amaliyotida bu tamoyil bolaning nomaqbul xatti-harakatiga javob berishda shaxsni emas, xatti-harakatni baholashni talab etadi. «Sen yomon bolasan» kabi yorliqlash bolaning qadr-qimmatiga ta’sir qilishi mumkin; uning o‘rniga «bu xatti-harakat boshqalarga zarar yetkazishi mumkin» kabi konkret va tushunarli izoh berish maqsadga muvofiq. Hissiy xavfsizlik bolaning barcha xohishlarini bajarish emas, balki uning his-tuyg‘ularini inkor qilinmaydigan, biroq ijtimoiy jihatdan maqbul chegaralar izchil saqlanadigan muhitdir.

Uchinchi tendensiya – oilani tarbiya jarayonining tashqi kuzatuvchisi emas, faol subyekti sifatida talqin qilishdir. Gunesh ota-onaning o‘z xulqi va munosabatini bolaning tarbiyasidan ajratmaydi [1, 283-b.]. Tongar oilaviy muhitni bolaning tabiiy xususiyatlari ochiladigan asosiy makon sifatida ko‘radi[2]. Ibuka ham dastlabki yoshdagi tajribaning mazmunini tashkil etishda ota-onaning o‘rnini alohida ta’kidlaydi[5]. Bu qarashlar maktabgacha ta’lim tashkiloti va oilaning hamkorligini faqat yig‘ilishlar yoki tashkiliy masalalar bilan cheklamaslik zarurligini ko‘rsatadi. Pedagog va ota-ona bolaning uy va ta’lim tashkilotidagi xulqi, qiziqishi, moslashuvi, muloqoti, mustaqilligi va hissiy holati haqidagi kuzatuvlarini muntazam almashganda, rivojlanishning yaxlit manzarasi yuzaga keladi. Ota-onaga faqat kamchilik haqida xabar berish hamkorlikni nazorat munosabatiga aylantiradi. Insonparvar yondashuvda esa bolaning kuchli tomonlari, rivojlanishdagi o‘zgarishlari va qo‘llab-quvvatlash talab etadigan jihatlar muvozanatli muhokama qilinadi.

To‘rtinchi tendensiya – o‘yin va faol tajribani rivojlanishning markaziy mexanizmi sifatida e’tirof etishdir. Benjik Kangalning «Oyunperest» asarida oddiy va oson topiladigan materiallar yordamida rivojlantiruvchi o‘yinlar tashkil etish mumkinligi ko‘rsatiladi[3]. Bu fikr rivojlantiruvchi muhitning sifati faqat qimmatbaho o‘yinchoqlar soni bilan o‘lchanmasligini anglatadi. Muhim jihat – bolaning predmetlarni turlicha ishlatishi, sinab ko‘rishi, tasavvur qilishi va faol harakat qilishi uchun imkoniyat mavjudligidir. Kangal hammuallifligidagi ilmiy maqolada o‘yin bolalarning motor, til, kognitiv va ijtimoiy-emotsional rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi vosita sifatida ko‘rsatiladi [4, 262-263-b.]. Tadqiqotda bolalar turli o‘yin alternativalariga ega bo‘lgan muhitga ehtiyoj sezishi ta’kidlanadi. Ushbu xulosa maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘yinni «mashg‘ulotdan qolgan vaqt» sifatida emas, rivojlanishning mustaqil va yetakchi faoliyat shakli sifatida rejalashtirish zarurligini ko‘rsatadi. O‘yin davomida bola predmetlarning xususiyatlarini o‘rganadi, sabab-oqibat bog‘lanishlarini sinaydi, rollarni taqsimlaydi, kelishadi, navbat kutadi, his-tuyg‘ularini ifodalaydi va muammoli vaziyatlarni hal qiladi. Shuning uchun o‘yin kognitiv, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishni birlashtiruvchi tabiiy maydon hisoblanadi. Pedagogning vazifasi o‘yinni ortiqcha boshqarish emas, uning xavfsiz va mazmunli bo‘lishiga sharoit yaratish, kerak bo‘lganda savol yoki material bilan boyitishdan iborat.

Beshinchi tendensiya – erta rivojlanishni «tezlashtirish» emas, rivojlanish imkoniyatlarini boyitish sifatida talqin qilishdir. Ibukaning asarida dastlabki yosh davriga alohida o‘rin berilgan; «The Important Period» bo‘limining 19-betdan boshlanishi ham konsepsiyaning markazida erta tajriba turganini ko‘rsatadi [5, 19-b]. Asar tavsifida erta bolalik tajribasi

keyingi fikrlash va faoliyat uchun asos bo‘ lishi, qiziqishni uyg‘ otish esa o‘ rganish motivatsiyasining muhim omili ekanligi qayd etiladi [5]. Biroq erta rivojlanish bilan erta akademiklashtirishni farqlash zarur. Erta akademiklashtirish bolaning yosh xususiyatiga mos kelmaydigan formal o‘ qish, yozish yoki hisoblash topshiriqlarini ko‘ paytirishga olib kelishi mumkin. Rivojlantiruvchi yondashuv esa nutq, harakat, musiqa, sensor tajriba, muloqot, o‘ yin, tabiatni kuzatish va mustaqil faoliyat uchun boy imkoniyatlar yaratishni nazarda tutadi. Bu farq maktabga tayyorlashni faqat savod va hisob ko‘ nikmalariga qisqartirmaslik uchun muhimdir.

Qiyosiy tahlil to‘ rt muallifning qarashlari bir-birini aynan takrorlamasligini ko‘ rsatdi. Guneshning markaziy masalasi – hissiy xavfsizlik va jazosiz tarbiya; Tongarda bolaning tabiiy xususiyatlarini saqlash va oilaviy muhit; Kangalda esa o‘ yin va faol tajriba; Ibukada dastlabki yosh davri va boy rivojlantiruvchi muhit. Biroq ular bolaning qadr-qimmatini tan olish, tashqi majburlashni kamaytirish, faol tajribani qo‘ llab-quvvatlash va kattalarning rolini qayta talqin qilish nuqtalarida yaqinlashadi. Natijalarni umumlashtirish asosida quyidagi integrativ model taklif etiladi: «hissiy xavfsizlik – tabiiy rivojlanishni e’tirof etish – faol tajriba va o‘ yin – rivojlantiruvchi muhit – mustaqil va ijtimoiy kompetent bola». Mazkur model sabab-oqibatning qat’iy chiziqli sxemasi emas, balki o‘ zaro bog‘ langan pedagogik shartlar tizimidir. Hissiy xavfsizlik bo‘ lmagan muhitda bola faol tajribadan qochishi mumkin; faol tajriba va o‘ yin yetarli bo‘ lmagan sharoitda esa tabiiy qiziqish to‘ liq namoyon bo‘ lmaydi. Rivojlantiruvchi muhit bu elementlarni birlashtiradi.

1-jadval. Qiyosiy tahlilning umumlashtirilgan natijalari

Muallif	***Yetakchi g‘ oya***	***Bola pozitsiyasi***	***Katta yoshli shaxs roli***	***Asosiy vosita***
Adem Gunesh	Jazosiz tarbiya, hissiy xavfsizlik	Qadri hurmat qilinadigan faol shaxs	Boshqaruvchi emas, hamroh	Bog‘ lanish, izchillik, muloqo
H. K. Tongar	Tabiiy xususiyatlarni e’tirof etish	Individual xususiyatlarga ega shaxs	Anglovchi va yo‘ naltiruvchi	Oila muhiti, munosabat
S. Benjik Kangal	O‘ yin orqali rivojlanish	Faol tajriba orttiruvchi bola	Muhit yaratuvchi hamkor	O‘ yin, oddiy material, faoliyat
Masaru Ibuka	Dastlabki rivojlanish davrining ahamiyati	Rivojlanish imkoniyatiga ega bola	Tajribani boyituvchi katta	Erta tajriba, rivojlantiruvchi muhit

MUHOKAMA. Olingan natijalar zamonaviy Sharq pedagogikasidagi o‘ zgarishlarni faqat yangi tarbiya usullarining paydo bo‘ lishi sifatida emas, bola haqidagi pedagogik tasavvurning o‘ zgarishi sifatida baholash zarurligini ko‘ rsatadi. Tanlangan konsepsiyalarda bola «kattalar istagiga moslashtiriladigan» obyekt emas, balki o‘ z rivojlanish mantig‘ i va ehtiyojlariga ega subyekt sifatida namoyon bo‘ ladi.

Guneshning «boshqarish o‘ rniga hamrohlik qilish» g‘ oyasi[1, 285-b.] pedagogik yetakchilikni inkor etmaydi, balki uning xarakterini o‘ zgartiradi. Pedagog xavfsizlik chegaralarini saqlaydi, vaziyatni tashkil etadi, lekin bolaning o‘ rniga barcha qarorlarni qabul qilishga intilmaydi. «Bosim o‘ rniga qat’iylik» [1, 284-b.] esa insonparvar pedagogikani permissiv, ya’ni chegarasiz tarbiya bilan tenglashtirish mumkin emasligini ko‘ rsatadi. Bolaga hurmat va talabchanlik bir-biriga zid emas; muhim jihat talabning qanday usulda qo‘ yilishidir. Tongarning fitratga asoslangan yondashuvi maktabgacha ta’limdagi individualizatsiya tamoyiliga yaqin. Bir guruhdagi bolalar bir yoshda bo‘ lsa-da, ularning nutq faolligi, muloqot ehtiyoji, temperament, qiziqish va vazifani bajarish sur’ati turlicha bo‘ lishi mumkin. Shu sababli bir xil maqsadga turli pedagogik yo‘ llar bilan erishish imkonini yaratish maqsadga muvofiq. Bunda individualizatsiya umumiy qoidalardan voz kechish emas, bolaning o‘ ziga xos rivojlanish xususiyatlarini umumiy pedagogik maqsadlar bilan uyg‘ unlashtirishdir. Kangalning o‘ yin haqidagi qarashlari rivojlantiruvchi muhit tushunchasining moddiy va faoliyatga oid jihatlarini birlashtiradi. «Oyunperest» tavsifida qimmat o‘ yinchoqlarsiz ham atrofdagi oddiy materiallardan rivojlantiruvchi o‘ yinlar yaratish mumkinligi ta’kidlanadi[3]. Bu resursi cheklangan maktabgacha ta’lim tashkilotlari uchun ham muhim xulosa: rivojlantiruvchi muhitning qiymati faqat jihozlarning narxida emas, balki ularning bolaning faolligi va ijodkorligini qanchalik qo‘ llab-quvvatlashida namoyon bo‘ ladi. Kangal hammuallifligidagi tadqiqotning o‘ yin muhitlari bolalarning rivojlanish ehtiyojlariga javob berishi kerakligi haqidagi xulosasi [4, 262-263-b.] maktabgacha ta’lim makonini loyihalashda ham e’tiborga olinishi mumkin. Guruh xonasida harakat, syujetli-rolli o‘ yin, konstruktorlik, tasviriy faoliyat, kitob ko‘ rish va tinchlanish uchun turli zonalarning mavjudligi bolaning tanlov va mustaqil faoliyat imkoniyatlarini oshiradi. Ibuka konsepsiyasining kuchli tomoni erta yosh davriga jiddiy e’tibor qaratishidadir. Biroq uning ayrim tezislarini zamonaviy

ilmiy kontekstda ehtiyotkorlik bilan talqin qilish zarur. Erta bolalik haqiqatan ham intensiv rivojlanish davri, ammo bundan «qancha erta va qancha ko‘ p o‘ qitilsa, shuncha yaxshi» degan xulosa kelib chiqmaydi. Ibukaning qiziqishni uyg‘ otish va tajribani boyitish haqidagi yo‘ nalishi[5] aynan o‘ yin, munosabat va tabiiy faoliyat bilan uyg‘ unlashtirilganda maktabgacha pedagogika uchun konstruktiv ahamiyat kasb etadi. Mazkur nazariy xulosalar O‘ zbekiston Respublikasining maktabgacha ta’lim sohasidagi amaldagi normativ-huquqiy yondashuvlari bilan hamohangdir. Xususan, O‘ zbekiston Respublikasining 2019-yil 16-dekabrdagi O‘ RQ-595-son «Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘ g‘ risida»gi Qonunining 4-moddasida bolaning shaxsini rivojlantirishga yo‘ naltirilgan shaxsiy yondashuv, oila hamda maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyaviy ta’sirining birligi, shuningdek ta’lim-tarbiya mazmunining bolaning rivojlanish xususiyatlari va sog‘ lig‘ i holatiga muvofiqligi maktabgacha ta’lim va tarbiyaning asosiy prinsiplari sifatida belgilangan (O‘ zbekiston Respublikasi Qonuni, O‘ RQ-595-son, 16.12.2019, 4-modda) [11]. Bundan tashqari, O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-maydagi PQ-4312-son qarori bilan tasdiqlangan Maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasida maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy jihatdan har tomonlama rivojlanishi uchun sharoit yaratish hamda ta’lim-tarbiya jarayonini bolaning ijtimoiy, shaxsiy, hissiy, nutqiy, jismoniy va ijodiy rivojlanishini baholash asosida takomillashtirish vazifalari belgilangan (O‘ zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4312-son qarori, 08.05.2019, 1-ilova, 3-bob, §2) [12]. Mazkur normalar maqolada tahlil qilingan hissiy xavfsizlik, individual yondashuv, oila bilan hamkorlik, o‘ yin va rivojlantiruvchi muhitga tayangan pedagogik qarashlarning O‘ zbekiston maktabgacha ta’lim siyosatidagi ustuvor yo‘ nalishlar bilan mazmunan uyg‘ un ekanini ko‘ rsatadi. O‘ zbekiston maktabgacha ta’lim amaliyotiga tatbiq etishda xorijiy tajribani mexanik ko‘ chirish emas, pedagogik adaptatsiya tamoyiliga amal qilish lozim. Turkiya va Yaponiya tajribasi O‘ zbekistonning oilaviy, madaniy va ta’limiy sharoitidan farq qiladi. Shu bois universal pedagogik elementlar – bolaning qadr-qimmatini hurmat qilish, xavfsiz munosabat, individual rivojlanishni hisobga olish, o‘ yin va faol tajribaga sharoit yaratish, oila bilan hamkorlik – milliy tarbiya qadriyatlari bilan uyg‘ unlashtirilishi kerak.

Birinchi amaliy yo‘ nalish jazolashga asoslangan intizomdan pedagogik muloqotga o‘ tishdir. Tarbiyachi bolaning xatti-harakatini baholashdan oldin uning ehtiyoji va vaziyatini tahlil qilishi, shaxsiyatni kamsitmaydigan, aniq va izchil chegaralarni qo‘ llashi kerak. Bu yondashuv pedagogning refleksiv kompetensiyasini ham talab qiladi: «bola nega bunday qildi?» savoli bilan bir qatorda «men yaratgan sharoit va kommunikatsiya bunga qanday ta’sir qildi?» savoli ham qo‘ yiladi. *Ikkinchi yo‘ nalish* oila bilan hamkorlikni rivojlantirishdir. Ota-onalar bilan muloqot faqat tashkiliy yig‘ ilishlar yoki bolaning kamchiliklarini aytish bilan chegaralanmasligi kerak. Bola qiziqishlari, rivojlanish dinamikasi, mustaqillik ko‘ nikmalari, uy va bog‘ chadagi xulq farqlari bo‘ yicha muntazam axborot almashinuvi zarur. Bunday hamkorlik ota-onani pedagogning «topshirig‘ ini bajaruvchi» emas, bola rivojlanishidagi hamkor sifatida ko‘ rishga asoslanadi. *Uchinchi yo‘ nalish* o‘ yinning maqomini mustahkamlashdir. Maktabgacha ta’limni maktab modeliga haddan tashqari yaqinlashtirish formal mashg‘ ulotlarni ko‘ paytirib, o‘ yinning tabiiy imkoniyatlarini qisqartirishi mumkin. Holbuki, o‘ yin nutq, tafakkur, tasavvur, harakat, muloqot va o‘ zini boshqarish jarayonlarini birlashtiradi [4, 262-263-b.]. Shu sababli o‘ yin ta’limdan tashqari faoliyat emas, maktabgacha ta’limning asosiy metodik vositalaridan biri sifatida ko‘ rilishi lozim. *To‘ rtinchi yo‘ nalish* erta rivojlantirishni rivojlantiruvchi muhit yaratish sifatida tushunishdir. Ko‘ proq mashg‘ ulot har doim ham yaxshiroq rivojlanish degani emas. Bolaning savol berishi, kuzatishi, harakat qilishi, tinglashi, hikoya qilishi, rasm chizishi, qurishi, tabiat bilan tanishishi va tengdoshlari bilan hamkorlik qilishi uchun sifatli imkoniyatlar yaratish muhim. Ibuka tomonidan qiziqishning o‘ rganish motivatsiyasi bilan bog‘ lanishi [5] aynan shunday muhitning pedagogik ahamiyatini ko‘ rsatadi.

Tadqiqot natijalari asosida zamonaviy maktabgacha ta’lim pedagogining beshta funksiyasi ajratildi: kuzatish, anglash, hamrohlik qilish, rivojlantiruvchi muhit yaratish va oila bilan hamkorlik qilish. Ushbu funksiyalar bilim berish vazifasini inkor etmaydi, balki uni bola rivojlanishining kengroq kontekstiga joylashtiradi. Tadqiqotning cheklovi shundaki, tanlangan manbalar butun «Sharq pedagogikasi»ni ifodalovchi to‘ liq korpus emas. Shuningdek, Tongar va Kangalning ayrim kitoblari bo‘ yicha ochiq manbalarda sahifama-sahifa to‘ liq matn mavjud emasligi sababli ularning kitoblariga doir xulosalar nashriyot tavsifi va tekshiriladigan ilmiy manbalar doirasida berildi. Kelgusida turk, yapon, koreys va Markaziy Osiyo pedagogik qarashlarini kengroq manbalar bazasida qiyosiy o‘ rganish, shuningdek, mazkur tamoyillarning O‘ zbekiston maktabgacha ta’lim tashkilotlarida amaliy samaradorligini empirik tadqiq etish maqsadga muvofiq. Amaliy jihatdan mazkur model tarbiyachining kundalik rejalashtirishiga ham ta’sir ko‘ rsatadi. Rejada faqat pedagog boshqaradigan mashg‘ ulotlar emas, bolalarning mustaqil tanloviga asoslangan o‘ yin va tadqiqot vaqti ham nazarda tutilishi lozim. Faoliyatlar o‘ rtasidagi muvozanat bolaning uzoq vaqt bir holatda qolib ketmasligi, harakat, muloqot va tinch faoliyat ehtiyojlarining navbatma-navbat qondirilishiga yordam beradi. Bunday rejalashtirish Kangal ta’kidlagan o‘ yinning rivojlantiruvchi imkoniyatlari [4, 262-263-b.] va Ibuka urg‘ u bergan boy dastlabki tajriba [5, 19-b.] bilan uyg‘ unlashadi.

Pedagogik muloqotda esa buyruq va taqiqlar sonini ko‘ paytirishdan ko‘ ra, qisqa va tushunarli ko‘ rsatma, tanlov berish hamda tabiiy oqibatlardan foydalanish samaraliroq bo‘ lishi mumkin. Masalan, o‘ yin materiallarini yig‘ ish vazifasi

«hozir yig‘ masang jazolanasan» tarzida emas, guruhning umumiy tartibi va keyingi faoliyatga tayyorgarlik bilan bog‘ lab tushuntiriladi. Bu yondashuv Güneşning bosim o‘ rniga qat’iylik [1, 284-b.] va boshqarish o‘ rniga hamrohlik [1, 285-b.] tamoyillarining maktabgacha ta’limdagi amaliy ifodasidir. Ota-onalar bilan ishlashda ham ma’rifiy uchrashuvlar mavzusini «bolani qanday itoatkor qilish» atrofida emas, yosh xususiyatlari, hissiy ehtiyoj, o‘ yin, mustaqillik va chegaralar muvozanati atrofida tashkil etish maqsadga muvofiq. Tongarning bolani tayyor qolipga solmasdan uning individual tabiiy xususiyatlarini anglash haqidagi yondashuvi[2] ota-onalarning farzandlarni o‘ zaro taqqoslashiga tanqidiy qarash uchun nazariy asos beradi. Har bir bolaning rivojlanish sur’ati turlicha bo‘ lgani sababli baholashda boshqa bola bilan emas, ayni bolaning avvalgi holati bilan taqqoslash ko‘ proq pedagogik ma’no kasb etadi. Shu nuqtai nazardan, insonparvar va rivojlantiruvchi yondashuv pedagogning talabchanligini kamaytirish emas, uning talabini ilmiy va etik jihatdan asoslashni anglatadi. Pedagog xavfsizlik, hurmat va jamoaviy hayot uchun zarur qoidalarni saqlaydi, biroq bu qoidalarni bolaning shaxsini kamsitish vositasiga aylantirmaydi. Bola xato qilishi mumkin bo‘ lgan, xatosini tuzatish imkoniga ega bo‘ lgan va yordam so‘ rashdan qo‘ rqmaydigan muhit rivojlanish uchun qulaydir. Shunday muhitda intizom tashqi qo‘ rquvdan emas, asta-sekin shakllanadigan o‘ zini boshqarish ko‘ nikmasidan kelib chiqadi. Natijada tanlangan konsepsiyalarni O‘ zbekiston maktabgacha ta’limida qo‘ llashning asosiy mezoni mualliflarning har bir tavsiyasini aynan takrorlash emas, balki ularning pedagogik mohiyatini milliy va institutsional sharoitga moslashtirishdir. Hissiy xavfsizlik, bolaning individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘ yinni rivojlanish vositasi sifatida qo‘ llash, oilani hamkor sifatida jalb etish va erta tajribani boyitish kabi tamoyillar shu jihatdan universal pedagogik yo‘ nalish sifatida baholanishi mumkin. Bundan tashqari, mazkur yondashuvlar pedagogik monitoring mazmunini ham boyitadi. Monitoringda bolaning faqat akademik ko‘ rsatkichlari emas, balki tashabbuskorligi, muloqotga kirishishi, o‘ yinni davom ettira olishi, muammoni mustaqil hal etishga urinishi, his-tuyg‘ ularini ifodalashi va yordamdan oqilona foydalanishi ham kuzatilishi lozim. Bunday ko‘ rsatkichlar bolaning maktabga tayyorgarligini yaxlit baholashga xizmat qiladi. Shu sababli tarbiyachi kuzatuv qaydlarini muntazam yuritishi, ularni ota-onalar bilan konstruktiv muhokama qilishi va keyingi pedagogik vazifalarni bolaning real rivojlanish dinamikasiga tayangan holda belgilashi maqsadga muvofiq.

XULOSA. Adem Gunesh Hadicha Kubro Tongar, Saniye Benjik Kangal va Masaru Ibukaning pedagogik qarashlarini qiyosiy tahlil qilish zamonaviy Sharq pedagogikasida maktabgacha yoshdagi bolani tarbiyalashga oid umumiy insonparvar va rivojlantiruvchi tendensiyalarni aniqlash imkonini berdi.

Birinchidan, bola tarbiyaviy ta’sirning passiv obyekti emas, individual xususiyat, ehtiyoj va rivojlanish imkoniyatlariga ega faol shaxs sifatida talqin qilinmoqda. Ikkinchidan, tashqi nazorat, jazo va majburlashga asoslangan tarbiya o‘ rnini hissiy xavfsizlik, izchil chegaralar va hamrohlikka asoslangan munosabat egallamoqda. Uchinchidan, oila bolaning rivojlanishiga ta’sir ko‘ rsatuvchi asosiy pedagogik muhitlardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. To‘ rtinchidan, o‘ yin va kundalik faol tajriba bilish, ijtimoiy, emotsional va jismoniy rivojlanishning tabiiy mexanizmi sifatida namoyon bo‘ lmoqda. Beshinchidan, erta rivojlantirish bolaning rivojlanishini sun’iy tezlashtirish emas, uning imkoniyatlarini ochib beradigan boy va xavfsiz muhit yaratish sifatida tushunilishi zarur.

Tadqiqotning umumlashtirilgan natijasi sifatida «hissiy xavfsizlik – tabiiy rivojlanish – faol tajriba – rivojlantiruvchi muhit» integrativ modeli taklif etildi. Mazkur model maktabgacha ta’limda bolaning qadr-qimmatini saqlash, individual xususiyatlarini hisobga olish, o‘ yinga asoslangan faoliyatni kengaytirish va oila bilan hamkorlikni kuchaytirish uchun konseptual asos bo‘ la oladi. Ushbu qarashlarni O‘ zbekiston maktabgacha ta’limiga tatbiq etishda xorijiy tajribani to‘ g‘ ridan-to‘ g‘ ri ko‘ chirish emas, uni milliy tarbiya an’analari, oilaviy qadriyatlar va amaldagi pedagogik sharoitlarga ilmiy asosda moslashtirish muhim. Shunda zamonaviy Sharq pedagogikasining insonparvar g‘ oyalari milliy maktabgacha ta’lim nazariyasi va amaliyotini boyituvchi manbalardan biri sifatida xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘ zbekiston Respublikasi. Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘ g‘ risida: O‘ RQ-595-son Qonun. 16.12.2019. 4-5-moddalar. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.

2. O‘ zbekiston Respublikasi Prezidenti. O‘ zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘ g‘ risida: PQ-4312-son qaror. 08.05.2019. 1-ilova, 3-bob, §2. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi – Lex.uz.

3. Gunesh A. Cezasız Eğitim. Muallifning rasmiy sahifasidagi kitob mundarijasi: «Cezasız Eğitim Nasıl Olur?», 283-288-b.

4. Tongar, H. K. Fıtrat Pedagojisi – 1: Âdetlerle Değil Ayetlerle Çocuk Eğitimi. İstanbul: Aile Yayınları, 2025. 192 b. ISBN 978-625-95758-1-0.

5. Benjik Kangal, S. Oyunperest. Ankara: Elma Yayınevi. 496 b. ISBN 978-605-9367-45-5.

6. Şahin, E. S., Sarıaslan, B., Benjik Kangal, S. Hafta Sonu AVM’ye Gidelim Mi; AVM’lerde Yer Alan Oyun Alanları Üzerine Bir İnceleme. Kastamonu Education Journal. 2019; 27(6): 2623–2630. DOI: 10.24106/kefdergi.3472.

7. Ibuka, M. Kindergarten Is Too Late! New York: Simon and Schuster, 1977. 183 p. ISBN 0-671-24036-6.

8. Aytekin, Ç., Artan, İ., Benjik Kangal, S., Çalışandemir, F., Özkızıklı, S. Çocukların Anne-Babalarına Yönelik Algılarının İncelenmesi. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. 2016; 38.

9. Gunesh A. Cezasız çocuk eğitimi olur mu? Parents Dergisi, 2 dekabr 2016. Elektron manba (murojaat sanasi: 20.10.2026).

10. Aile Yayınları. Fıtrat Pedagojisi: kitob tavsifi va bibliografik ma'lumotlari. 2025. Elektron manba (murojaat sanasi: 20.10.2026).

11. Elma Yayınevi. Oyunperest: kitob tavsifi va bibliografik ma'lumotlari. Elektron manba (murojaat sanasi: 20.10.2026).

12. WorldCat. Ibuka, Masaru. Kindergarten is too late. New York: Simon and Schuster, 1977. Bibliografik katalog yozuvi.